

UDK 61:34
34:61
614.253:34

Bioetika i medicinsko pravo

Bioethics and medical law

Jozo Čizmić¹

SAŽETAK. Medicina i biomedicinska znanost razvijale su se oduvijek usporedo s ostalim prirodnim znanostima. Međutim sredinom 20. stoljeća značajno se povećao utjecaj tehnoloških dostignuća i inovacija na razvitak medicine, što je neminovno dovelo i do promjena u odnosu liječnika i bolesnika, a među ostalim pojavili su se brojni pravni i etički problemi u medicini, za čije je rješavanje nuždan multidisciplinarni pristup. Ovi novi i često prijeporni odnosi u obavljanju medicinske djelatnosti i skrbi o bolesniku mogu se kvalitetno riješiti samo zajedničkim radom stručnjaka iz područja medicine, prava i bioetike.

U ovom radu bit će pojašnjeni pojmovi *bioetika* i *medicinsko pravo*, te će se ukazati na neka stanovišta njihova međusobnog odnosa. Po prirodi stvari većina pozornosti posvećena je medicinskom pravu koje se u zadnjih nekoliko desetljeća afirmiralo kao zasebna disciplina pravne znanosti i kao zasebna grana prava. Medicinsko pravo obuhvaća sva pravna stanovišta zdravstvenih djelatnosti, sve subjekte, odnose i postupke za koje pravo vezuje određene pravne učinke, odnosno prava i/ili obveze, te predstavlja skup raznorodnih pravila koja pripadaju različitim granama prava, a zajedničko im je da uređuju odnose u obavljanju zdravstvene djelatnosti.

Ključne riječi: bioetika, medicinsko pravo, pravni sustav

ABSTRACT. The progress of medicine and biomedical sciences has always followed the progress of other natural sciences. However, during the mid-20th century, numerous technological achievements and innovations have increased its influence on medicine which inevitably led to changes in patient-doctor relations and arose numerous legal and ethical problems. These new and often contested relations in medical profession and patient care can be successfully solved only through a teamwork of experts from fields of medicine, law and bioethics.

In this review we explain the terms "bioethics" and "medical law" and point to certain aspects of their interrelation. Particular attention is drawn to medical law which has emerged as a separate discipline of legal sciences and a separate branch of law in the past few decades. Medical law includes all legal aspects of scientific activities, subjects, relations and procedures associated with certain legal effects and represents a collection of various rules from different aspects of law which govern relations in scientific activity.

Key words: bioethics, legal system, medical law

¹Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu

Primljeno: 5. 6. 2008.

Prihvaćeno: 26. 7. 2008.

Adresa za dopisivanje:

Prof. dr. sc. Jozo Čizmić, dipl. iur.

Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu

Domovinskog rata 8

21 000 Split

e-mail: jozo.cizmic@pravst.hr

<http://hrcak.srce.hr/medicina>

Živimo u vremenu u kojem je uobičajeno i nužno da se u znanstvenom i praktičnom pristupu bilo kojem problemu prilazi multidisciplinarno. U tom smislu postoji niz područja u kojima se medicinska i pravna znanost i praksa, a i druge, poput etike, isprepliću i nužno koegzistiraju. Pritom je potpuno nevažno je li u konkretnom predmetu veći udio medicine ili prava, odnosno etike. Navedimo, primjerice, neka područja kojima se može i mora pristupiti s medicinskog, pravnog i etičkog aspekta: nesavjesno liječenje, samovoljno liječenje, nepružanje liječničke pomoći, nadriliječništvo, izumi i tehnička unapređenja stvoreni u zdravstvu, patentiranje gena, ljudski genom, davanje i primanje mita, zadržavanje bolesnika u zdravstvenoj ustanovi protiv njihove volje, pravna zaštita života, pravna zaštita genetičkog identiteta i privatnosti, dužnost liječnika da bolesnika izvjesti o rizicima operacije i pristanak bolesnika na operaciju, nepristajanje bolesnika na medicinsku intervenciju iz vjerskih pobuda, transplantacija dijelo-

njezina ograničenja, ispitivanje lijekova na ljudima, sudska psihijatrija i sudska medicina, liječnička tajna i neovlašteno otkrivanje profesionalne tajne, eutanazija, bioetika i biomedicinska istraživanja, protupravni prekid trudnoće, medicinska vještačenja, prenošenje zarazne bolesti, prenošenje spolne bolesti i dr.

Upravo zbog toga držimo zanimljivim i korisnim ukazati na neke posebnosti tih znanstvenih područja i njihovog međusobnog odnosa, s time da ćemo, po prirodi stvari, veću pozornost posvetiti definiranju pojma i pravnim izvorima medicinskog prava.

ODNOS BIOETIKE I MEDICINSKOG PRAVA

1/ Zbog značenja i aktualnosti bioetike i medicinskog prava kod zaštite i promicanja prava bolesnika, ali i uređenja rada i statusa zdravstvenih djelatnika, odnos ovih dviju znanstvenih disciplina i znanstvenih područja postao je predmetom brojnih rasprava i istraživanja¹.

Tako, primjerice, postoji mišljenje da bioetika, kao suvremena interdisciplinarna grana medicinske znanosti, čija je djelatnost utemeljena na zaštiti ljudskih prava u medicini, uključuje u sebi i sudsku medicinu, profesionalnu deontologiju, ali i zdravstveno pravo *sensu strictiori* i zdravstveno pravo u širem smislu. Drugim riječima, drži se da je zdravstveno/medicinsko pravo, kao sadržajno uži pojam, dio bioetike². Svakako, postoji i suprotno mišljenje³.

Uvažavajući dosad navedena mišljenja, držimo ipak, da **medicinsko/zdravstveno pravo nije dio bioetike, niti je bioetika dio zdravstvenog/medicinskog prava**. Naime medicinsko pravo i bioetika dvije su zasebne znanstvene grane i **zasebna znanstvena područja** koja se, svako sa svojeg gledišta, bave istraživanjem i uređenjem odnosa na području medicine/zdravstva⁴. Medicinsko pravo je znanstvena disciplina koja pripada znanstvenom području društvenih znanosti, polju prava, dok bioetika pripada znanstvenom području humanističkih znanosti, polju filozofije, grani

Medicinsko/zdravstveno pravo nije dio bioetike, niti je bioetika dio zdravstvenog/medicinskog prava. Medicinsko pravo i bioetika dvije su zasebne znanstvene grane i zasebna znanstvena područja koja se, svako sa svog stanovišta, bave istraživanjem i uređenjem odnosa na području medicine/zdravstva. Medicinsko pravo je znanstvena disciplina koja pripada znanstvenom području društvenih znanosti, polju prava, dok bioetika pripada znanstvenom području humanističkih znanosti, polju filozofije, grani etike.

va ljudskog tijela, odgovornost liječnika i zdravstvene ustanove zbog sekundarnih šteta, odgovornost za štete nastale pogrešnom uporabom medicinskih tehničkih uređaja, ograničenje odgovornosti zbog štete, liječnička pogreška pri određivanju dijagnoze i terapije, osiguranje od profesionalne (liječničke) odgovornosti, fertilizacija *in vitro* i genetske intervencije, izdavanje lijekova i odgovornost ljekarnika, nesavjesno postupanje pri pripravljanju i izdavanju lijekova, dužnost liječnika da obznani vlastitu stručnu pogrešku, sloboda liječnika da izabere terapiju i

etike⁵. Međutim držimo neprijepornim da bioetika može (u budućnosti) postojati kao samostalna znanstvena disciplina, a razlog prije svega treba tražiti u izričaju "interdisciplinarna impostacija", jer je to njezin specifikum⁶. Naime vodeći računa o stalnom razvitku i policentričnom sustavu znanstvene djelatnosti i visokog obrazovanja, moguće je i u budućnosti nužno uspostaviti interdisciplinarna znanstvena područja koja će omogućiti suradnju znanstvenika i znanstvenih organizacija iz više različitih znanstvenih područja, polja i grana, u ostvarivanju većeg broja problemski povezanih znanstvenih projekata. Ovo područje moguće je sada utvrditi samo načelno, kao znanstveno područje različitih znanstvenih područja i polja, a znanstvena polja unutar interdisciplinarnog područja mogu se utvrditi u svakom pojedinom predmetu (kao npr. znanost o sustavima i kibernetika, kognitivne znanosti, *Life Sciences*, *Behavioural Sciences* i sl.). Znanstvena polja unutar interdisciplinarnog područja uspostavljaju se, pak, na temelju obrazloženog zahtjeva, a odluku o utvrđivanju polja donosi Nacionalno vijeće za znanost⁷. U tom bi pravcu svakako trebalo biti usmjereno i uređenje odnosa medicinskog prava i bioetike i njihov položaj u sustavu znanstvenih područja, polja i grana.

2/ Medicinska etika i (medicinsko) pravo nerijetko se međusobno nadopunjuju. Pojedini odnosi i problemi koji se pojave u području medicinske djelatnosti mogu biti predmetom interesa i medicinskog prava i bioetike. Štoviše, nekada je zajednički pristup nuždan da bi se navedeni odnosi mogli kvalitetno urediti, odnosno da bi se uočeni problemi mogli kvalitetno riješiti. Spomenimo samo nekoliko primjera poput eutanazije, kloniranja, patentiranja gena i matičnih stanica, liječničke tajne i sl.

Posebno je značajna i nužna suradnja pripadnika ovih znanstvenih područja kod donošenja propisa kojima se uređuju odnosi u području zdravstva. Bioetika sa svojim etičkim sudovima o konkretnom ponašanju pomaže pravu i pravnoj znanosti u artikuliranju adekvatnih zakonskih normativa⁸.

3/ Značajan predmet zanimanja medicinskog prava predstavlja odnos između liječnika (zdravstvenog radnika) i bolesnika u pogledu pružanja medicinske usluge, a taj odnos nije samo pravni,

nego je i etički. U njemu su moralni i pravni obziri pomiješani u znatno većoj mjeri nego što je to slučaj s ostalim pravnim odnosima među ljudima. Liječnik (zdravstveni djelatnik) se (pravno) dužan pridržavati određenih načela medicinske etike. Moralne i pravne dužnosti liječnika toliko su se stopile da ih je u pojedinostima gotovo nemoguće razlučiti⁹. Etička pravila i pravila struke nisu po svojoj prirodi pravna pravila. Međutim odnos zdravstvenog djelatnika i bolesnika prilikom pružanja medicinske usluge nije uređen jedino pravnim pravilima, nego su i pravila medicinske etike i pravila medicinske struke velik i iznimno značajan segment medicinskog prava kojim se uređuju obveze zdravstvenih djelatnika (njihov sadržaj i opseg) prilikom pružanja medicinskih usluga, do te mjere da ih je u našem pravu zakonodavac odredbom čl. 120. Zakona o zdravstvenoj zaštiti digao na razinu pravne norme, za čije se nepoštivanje odnosno kršenje vežu ne samo moralne, nego i stegovne (disciplinske), kaznenopravne i građanskopravne sankcije¹⁰. Medicinska etika i pravo međusobno se nadopunjuju; pravilima medicinske etike sudovi priznaju i pravnu snagu jer nepostupanje zdravstvenih djelatnika u skladu s tim pravilima podliježe pravnoj sankciji, pa je neprijeporno da je medicinska etika izvor medicinskog prava¹¹. Kada se etički postulati i pravila ponašanja u području medicine urede pravnim normama, tada dolazi do preklapanja, odnosno svojevrzne simbioze bioetike i medicinskog prava i pritom je najmanje značajno je li bioetika postala dijelom medicinskog prava ili je pak obrnuto.

Bioetika, za razliku od etike, inzistira da temat svog proučavanja legalno kodificira¹². Pravila medicinske etike uobičajeno se kodificiraju u posebnim, nacionalnim i međunarodnim, etičkim odnosno deontološkim kodeksima. Kodeksima etike i deontologije u pravilu se utvrđuju načela i pravila ponašanja kojih su se, pri obavljanju svoje profesionalne djelatnosti, a radi očuvanja dostojanstva i ugleda profesije, dužni pridržavati zdravstveni djelatnici i članovi pojedinih komora. Najstarija kodifikacija liječničke etike je Hipokratova zakletva¹². U Republici Hrvatskoj najznačajniji su *Kodeks medicinske etike i deontologije (Narodne novine 47/04 i 55/08)*; *Kodeks stomatološke etike i*

deontologije, od 7. lipnja 1996. godine; *Kodeks ljekarničke etike i deontologije*, od 18. travnja 1996. godine; *Etički kodeks medicinskih sestara*, od 22. prosinca 2005. godine; *Kodeks etike i deontologije medicinskih biokemičara*, od 8. svibnja 1996. godine; *Kodeks etike Društva inženjera medicinske radiologije*, od 24. svibnja 2003. godine. Što se međunarodnih kodeksa medicinske etike i deontologije tiče, spomenuli bismo *Međunarodni kodeks medicinske etike*, usvojen na 3. generalnoj skupštini Svjetskoga medicinskog udruženja u Londonu, 1949. godine, te *Načela etike za europske liječnike*, Međunarodne konferencije predstavnika liječničkih komora i sličnih liječničkih organizacija iz zemalja članica Europske Unije iz 1987. i 2001. godine.

4/ Treba kazati da medicina u svom ubrzanom razvitku ide, u pravilu, ispred prava, pa se nužno nameće potreba konstantnog pravnog uređenja brojnih pitanja iz područja medicine. Time nastaju i tzv. pravne praznine, pa značajni i prijeporni biomedicinski odnosi nisu obuhvaćeni pravnim normama, nego su kontrolirani ponajviše pravilima morala i medicinske etike i deontologije. Tako, na određeni način, bioetika preuzima ulogu prava u uređenju odnosa iz područja medicine, dok se ti odnosi konačno ne urede pravnim normama. S druge strane, pravne norme daju bioetičkim postulatima i teorijama potrebnu praktičnost i opću primjenjivost¹⁴. Već od samih početaka bioetike bila je razvidna nužnost i neodgodiva potreba za angažmanom pravne znanosti i prava u tematici i problematikama koje bioetika prihvaća kao svoj materijalni objekt, a danas se pogotovo javlja potreba ozbiljnog i studioznog pravno-znanstvenog promišljanja o brojnim bioetičkim temama¹⁵.

Drugim riječima, snažan i ubrzan razvitak medicine i znanosti o životu otvara značajna pitanja koja traže i pravnu regulaciju. U pitanjima života i smrti, zdravlja i bolesti, prava bolesnika i dužnosti/odgovornosti liječnika, razumljivo je da se sve više javlja i potreba za uređivanjem tih složenih pitanja putem pravnih normi¹⁶. Medicina u svom ubrzanom razvitku ide u pravilu ispred prava, pa se nužno nameće potreba konstantnog pravnog uređenja brojnih pitanja iz područja medicine¹⁷. Danas je uobičajeno da na području (bio)medicine pravna regulacija kasni za razvitkom društvenih

odnosa, što je ponajviše posljedica ekspanzije znanstveno-tehnoloških inovacija¹⁸. Time nastaju i tzv. pravne praznine, pa značajni i prijeporni biomedicinski odnosi nisu obuhvaćeni pravnim normama, nego su kontrolirani ponajviše normativnom svijesću općeg morala i znanstvene i medicinske deontologije. Kašnjenje pravne intervencije na području medicine ima značajne negativne učinke za društvo u cjelini¹⁹. U cilju pravnog uređenja medicinske djelatnosti donose se novi propisi koje nameće medicinska praksa, brojna medicinska etička načela preuzimaju se i daje im se pravna snaga, pristupa se kodifikaciji prava bolesnika i sl.

Treba napomenuti da se (sudska i druga) praksa medicinskog prava često temelji na rješavanju sporova, odnosno problema iz područja bioetike. 5/ Konačno, medicinsko pravo i bioetika imaju zajednički cilj – humanost, odnosno promicanje i zaštitu temeljnih ljudskih prava u obavljanju medicinske djelatnosti. To je, svakako, i razumljivo jer se te dvije struke, svaka na svoj način, bave najznačajnijim ljudskim vrijednostima, kao što su to život i zdravlje čovjeka²⁰.

POJAM I SADRŽAJ MEDICINSKOG PRAVA

1/ Prije detaljnije razrade pojma i sadržaja medicinskog prava trebalo bi, ipak, radi pojašnjenja i usporedbe, osvrnuti se ukratko i na pojam **bioetike**.

Pojam **bioetika** nastaje u 20. stoljeću, a tek posljednjih desetljeća postaje i općeusvojeni naziv nove grane suvremene etike²¹. U Bioetičkoj enciklopediji bioetika se definira kao sustavno proučavanje moralnih dimenzija – uključujući moralne poglede, odluke, ponašanje i djelovanje – u sklopu prirodnih znanosti i zdravstvene skrbi, koje se pritom služi različitim etičkim metodologijama u interdisciplinarnom okruženju²². Danas se bioetika nerijetko poistovjećuje s **medicinskom etikom**, odnosno s **novom medicinskom etikom**, jer se drži da su ti pojmovi sinonimi²³. S druge strane, postoji i mišljenje da to nije u potpunosti točno, koje se veže uz tvrdnju da je bioetika mnogo više od medicine i medicinskih znanosti²⁴, jer globalno sagledava dobrobit čovjeka u kontekstu poštivanja prirode, te da pored medicinske etike uključuje i etiku okoliša, religijsku etiku, socijalnu

etiku i dr²⁵. I prema mišljenju D. Callahana, pojam bioetika ne podrazumijeva i ne promatra ljudsko zdravlje i kvalitetu života isključivo u medicinskom smislu jer bi takvo shvaćanje bilo preusko da obuhvati šira i sporna pitanja suvremene etike²⁶. U definiciju bioetike ponekad se, pored medicinske etike, ubrajaju sudska medicina i profesionalna deontologija²⁷.

U teoriji i praksi (bio)medicinske etike često se može susresti pojam **klinička bioetika** koji se odnosi na moralno odlučivanje tijekom svakodnevnice brige za (konkretnog) bolesnika i etička pitanja koja iz toga proizlaze, a klinička bioetika to čini u okviru šireg interdisciplinarnog područja bioetike koje obuhvaća i filozofiju, teologiju, pravo i dr.²⁸

2/ Medicinsko pravo je, pak, grana prava koja se odnosi na medicinsku djelatnost²⁹. U posljednjih nekoliko desetljeća medicinsko pravo postoji i afirmiralo se kao zasebna disciplinarna pravne znanosti i kao zasebna grana prava³⁰. Medicinsko pravo čini skup pravni pravila kojima se uređuje medicinska djelatnost, utvrđuje status osoba koje tu djelatnost obavljaju, kao i njihov odnos s korisnicima njihovih usluga³¹, odnosno kojima se uređuje zaštita prava čovjeka na zdravlje, zdravstvenu zaštitu i zdravstveno osiguranje, odgovornost i prava zdravstvenih djelatnika i zdravstvenih organizacija i organizacija zdravstva kao javne djelatnosti od posebnoga društvenog interesa³². Medicinsko pravo obuhvaća sve pravne aspekte zdravstvenih djelatnosti, sve subjekte, odnose i postupke za koje pravo vezuje određene pravne učinke, odnosno prava i/ili obveze. Na ovom području pravo i medicina se susreću i teže zajedničkom cilju – očuvanju čovjekovih najvrjednijih dobara: života, tijela, zdravlja i ljudskog dostojanstva, kao iznimno značajnog dijela zaštite ljudskih prava³³.

3/ Medicinsko pravo (*medical law, droit medical, Artzrechts*) u užem smislu obuhvaća pravna pravila koja uređuju odnose u obavljanju zdravstvene/medicinske zaštite³⁴. Gledano u širem smislu, medicinsko pravo obuhvaća i druge propise kojima

se ne uređuju izravno odnosi u obavljanju zdravstvene djelatnosti, ali su u svezi s njim, kao što su, primjerice, propisi o prometu i izdavanju lijekova, osiguranju od odgovornosti, medicinskim proizvodima i sl.³⁵ Medicinsko pravo u širem smislu obuhvaća, dakle, i pravne norme koje se tiču lijekova, medicinskih sredstava, prikupljanja i transfuzije krvi i sl.³⁶

4/ U pravnoj teoriji i judikaturi u posljednje vrijeme pojavljuje se i naziv **zdravstveno pravo** ili **pravo zdravlja** (*Health Law*), koji je prema mišljenju

Zdravstveno pravo je skup pravni pravila kojima se regulira provođenje i pružanje odgovarajuće, potrebne, pravno priznate i neophodne zdravstvene zaštite koju kao stručno obavljanje zdravstvene djelatnosti čine ovlaštene zdravstveni radnici. Ono u užem smislu obuhvaća skup posebnih pravni pravila koja reguliraju sadržaj, opseg, ovlaštenike i način obavljanja liječničke, stomatološke, farmaceutsko-biokemijske i sestrinske djelatnosti, dok u širem smislu obuhvaća skup pravni pravila i drugih grana prava kojima se uređuju i sva ostala pitanja koja na izravan ili neizravan način proizlaze ili nastaju u postupku pružanja zdravstvene zaštite.

nekim autora sadržajno širi od pojma *medicinsko pravo*, jer obuhvaća sve propise vezane uz zdravstvo, odnosno zdravlje³⁷. Spomenuti autori drže da je zdravstveno pravo ne samo širi pojam, nego i socijalno-zdravstveno područje aktivnosti različito od medicinskog prava. Termin i pojam zdravstva daleko je sveobuhvatniji od onoga što se podrazumijeva pod medicinom, te sadrži u sebi naglaske na društvenim i pravnim konotacijama i ingredijentima, jer se radi o važnoj socijalnoj djelatnosti, dok medicina ima svoje biološke, somatske, organske, morfološke komponente i elemente³⁸. Smatraju također da je pojam *medicinsko pravo* uži od pojma *zdravstveno pravo* jer medicinsko pravo u načelu uređuje odnos između liječnika i bolesnika kao pružatelja i korisnika zdravstvene zaštite, i tek posredno uključuje druge zdravstvene radnike u području svoje regulacije, pa može predstavljati samo jednu od grana zdravstvenoga prava³⁹.

Treba napomenuti da ima i suprotnih mišljenja. Tako Z. Šeparović smatra da je pojam *medicinsko pravo* obuhvatniji od pojma *zdravstveno pravo*

jer pokriva cjelovito područje medicine kao djelatnosti, kao medicinskog (zdravstvenog) čina, kao struke i poziva, umijeća (*ars*) i znanosti (*scientia*)⁴⁰.

Povijesno gledano, u zapadnoeuropskim državama pružanje zdravstvenih usluga bilo je fokusirano na liječnika, koji je bio profesionalno odgovoran za početnu dijagnozu i cijeli tijek postupka liječenja bolesnika, pa je u tom smislu u prvom planu bio odnos bolesnika i liječnika, s dominantnom ulogom liječnika. Stoga se držalo da su pretežiti predmet medicinskog prava upravo različiti aspekti odnosa liječnika i bolesnika⁴¹. Napretkom medicine i timskim radom, odnosno sudjelovanjem u liječenju i drugih zdravstvenih i nemedicinskih (administrativnih) djelatnika pored liječnika, pojam *medicinskog prava* postao je limitiran i ne može više obuhvatiti i objasniti sve odnose u koje stupaju bolesnici i zdravstveni djelatnici u obavljanju zdravstvene djelatnosti, posebno stoga što bolesnik nema više podređenu ulogu (*patient as consumer*). Zbog toga pojam **zdravstveno pravo** (*health law*), odnosno *pravo zdravstvene zaštite* (*health care law*), kao sadržajno širi, sve više potiskuje naziv *medicinsko pravo*. Primjer za to možemo naći i u korištenju pojma *zdravstveno pravo* u propisima (smjernicama) Europske Unije, izmjenama naziva specijaliziranih časopisa iz *Medical Law* u *Health Law* i sl.⁴² **Zdravstveno pravo** može se definirati kao skup pravnih pravila kojima se regulira provođenje i pružanje odgovarajuće, potrebne, pravno priznate i neophodne zdravstvene zaštite stručnim obavljanjem zdravstvene djelatnosti ovlaštenih zdravstvenih radnika. Ono u užem smislu obuhvaća skup pravnih pravila kojima se regulira sadržaj, način obavljanja, opseg te struktura provođenja zdravstvene djelatnosti ovlaštenih zdravstvenih radnika, tj. posebna pravna pravila koja reguliraju sadržaj, opseg, ovlaštenike i način obavljanja liječničke, stomatološke, farmaceutsko-biokemijske i sestrinske djelatnosti, dok u širem smislu obuhvaća skup pravnih pravila i drugih grana prava kojima se uređuju i sva ostala pitanja koja na izravan ili neizravan način proizlaze ili nastaju u postupku pružanja zdravstvene zaštite⁴³. U nekoliko proteklih desetljeća zdravstveno pravo prepoznato je kao zasebno područje prava. Zdrav-

stveno pravo razvilo je vlastita načela i zasebne pravne izvore, kodificirana su pravila (bio)medicinske etike, a zdravstveno pravo postalo je dijelom studijskih programa na brojnim sveučilištima u svijetu⁴⁴.

Iako medicinskopravna teorija daje različito sadržajno značenje pojmovima *medicinsko pravo* i *zdravstveno pravo*, tako da jedni drže da je pojam *medicinsko pravo* sadržajno širi od pojma *zdravstveno pravo*, dok drugi tvrde suprotno, držimo da su i pojam *medicinsko pravo* i pojam *zdravstveno pravo* postali svojevrsni *terminus technicus* za označavanje (sve brojnijih) pravnih (i etičkih) pravila koja uređuju kompleksne odnose u obavljanju zdravstvene/medicinske zaštite, kao i sve druge odnose i pojave koje su na bilo koji način u svezi s obavljanjem te djelatnosti. Držimo također da pritom nije od primarnog i presudnog značenja koji je pojam sadržajno uži, a koji širi, jer se, uostalom, oni vrlo često koriste i kao sinonimi.

5/ Područje medicinskog/zdravstvenog prava vrlo je opsežno s tendencijom širenja, jer zdravstvena djelatnost, kao predmet proučavanja medicinskog prava, svakim danom postaje sve razvijenija, a pitanja i problemi koji iz te djelatnosti proizlaze postaju sve brojniji⁴⁵. Što se predmeta medicinskog prava tiče, norme medicinskog prava u pravilu su vezane i odnose se na tri subjekta: čovjeka (bolesnika) i njegova temeljna prava (na zdravstvenu zaštitu, odnosno život, zdravlje i sigurnost), liječnika i druge zdravstvene djelatnike (a posebno na njihovu odgovornost), te bolnice i druge zdravstvene ustanove u kojima bolesnici ostvaruju svoje pravo na zdravstvenu zaštitu, kao i na zdravstveni sustav u cjelini i njegovo uređenje i djelotvorno funkcioniranje⁴⁶.

Zaseban predmet medicinskog prava je i zdravstveno osiguranje i s tim u svezi pravo čovjeka na zdravstvenu zaštitu, financiranje zdravstva⁴⁷. Tako je odredbom čl. 2. Zakona o obveznom zdravstvenom osiguranju (*Narodne novine* 85/06, 105/06, 118/06, dalje – ZOZO) propisano da se njime uređuje sustav obveznoga zdravstvenog osiguranja u Republici Hrvatskoj koje provodi Hrvatski zavod za obvezno zdravstveno osiguranje, opseg prava na zdravstvenu zaštitu i druga prava i obveze osoba osiguranih prema ZOZO-u, uvjeti i način

njihova ostvarivanja i financiranja, kao i prava i obveze nositelja obveznoga zdravstvenog osiguranja, uključujući i prava i obveze ugovornih subjekata nositelja provedbe zdravstvene zaštite.

U našem pravu **predmet zdravstvenoga prava** proizlazi iz same definicije zdravstvene djelatnosti koja je dana u Zakonu o zdravstvenoj zaštiti (*Narodne novine* 121/03, 48/05, 85/06, dalje - ZOZZ). Tako se propisuje da zdravstvena zaštita obuhvaća sustav društvenih, skupnih i individualnih mjera, usluga i aktivnosti za očuvanje i unapređenje zdravlja, sprječavanje bolesti, rano otkrivanje bolesti, pravodobno liječenje te zdravstvenu njegu i rehabilitaciju (ZOZZ, čl. 2.), a zdravstvena djelatnost je djelatnost od interesa za Republiku Hrvatsku koja se obavlja kao javna služba i koju po stručno-medicinskoj doktrini i uz uporabu medicinske tehnologije obavljaju zdravstveni radnici pri pružanju zdravstvene zaštite, pod uvjetima i na način propisan ovim Zakonom (ZOZZ, čl. 23.).

6/ Prilikom pojmovnog i sadržajnog objašnjenja *medicinskog prava* svakako treba ukazati i na njegov odnos prema sudskoj medicini. Pojmovi **sudska medicina** i **medicinsko pravo** nisu sinonimi. *Sudska medicina* (engl. *Forensic Medicine*, njem. *Recht Medizin*) grana je medicine koja se, najčešće za potrebe suda, bavi utvrđivanjem činjenica kao što su, primjerice, nastupanje smrti, ozljede i sl.⁴⁸ *Sudska medicina* je medicinska disciplina koja povezuje dvije različite struke i znanosti – medicinu iz kruga bioloških znanosti i pravo kao predstavnika društvenih znanosti, a temeljni joj je zadatak pružanje pomoći pravnoj struci u slučajevima kad u pravnim postupcima treba riješiti različite medicinske probleme⁴⁹. Znanja iz sudske medicine služe uglavnom za razjašnjavanje pravnih problema iz domene zdravlja i bolesti, života i smrti ljudi⁵⁰. Možemo zaključiti da sudska medicina predstavlja, zapravo, pravo u medicini, a medicinsko pravo medicinu u pravu⁵¹. *Sudska* se medicina naziva i forenzičkom medicinom. Često se kao sinonim koristi i pojam **pravna medicina**, koji u sebi uključuje i sudsku psihopatologiju i medicinsku kriminalistiku⁵².

PRAVNI IZVORI MEDICINSKOG PRAVA

1/ Medicinsko pravo je skup raznorodnih pravila koja pripadaju različitim granama prava, a za

jedničko im je da uređuju odnose u obavljanju zdravstvene djelatnosti. Izvori medicinskog prava brojni su s tendencijom da budu sve brojniji, a usto su i disperzirani. Stoga držimo da bi bilo nužno provesti kodifikaciju na području medicinskog prava, što bi dovelo do bolje preglednosti relevantnih propisa, njihove učinkovitije primjene i veće pravne sigurnosti.

1.1. Izvore medicinskog prava mogli bismo svrstati u dvije skupine: propise koji izravno uređuju odnose koji nastaju u obavljanju zdravstvene djelatnosti, te propise iz drugih područja prava (primjerice ustavnog, građanskog, građanskog procesnog, kaznenog⁵³, kaznenog procesnog, radnog i socijalnog, upravnog, obiteljskog, međunarodnog i sl.), koji dijelom (posredno) uređuju pojedina pitanja vezana za odnose u obavljanju zdravstvene djelatnosti⁵⁴.

1.1.1. Zakoni koji predstavljaju temeljni **izravni izvor medicinskog prava** jesu:

a/ **Zakon o zdravstvenoj zaštiti** kojim se uređuju: načela, mjere, način provođenja te organizacija zdravstvene zaštite, nositelji društvene skrbi za zdravlje stanovništva, prava i obveze osoba u korištenju zdravstvene zaštite te sadržaj, način obavljanja i nadzor nad obavljanjem zdravstvene djelatnosti (ZOZZ, čl. 1. st. 1.);

b/ **Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju** kojim se uređuje: sustav obveznoga zdravstvenog osiguranja u Republici Hrvatskoj koje provodi Hrvatski zavod za obvezno zdravstveno osiguranje, opseg prava na zdravstvenu zaštitu i druga prava i obveze osoba osiguranih prema ovom zakonu, uvjeti i način njihova ostvarivanja i financiranja kao i prava i obveze nositelja obveznoga zdravstvenog osiguranja, uključujući i prava i obveze ugovornih subjekata nositelja provedbe zdravstvene zaštite (Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju, čl. 2.);

c/ **Zakon o liječništvu** (*Narodne novine* 121/03) kojim se uređuje pojam, ustrojstvo i uvjeti za obavljanje liječničkog zvanja te djelovanje liječnika kao temeljnog, samostalnog i odgovornog nositelja zdravstvene djelatnosti koja je od posebnog interesa za Republiku Hrvatsku i koja osigurava zdravstvenu zaštitu svakom pojedincu i cjelokupnom pučanstvu u Republici Hrvatskoj (Zakon o liječništvu, čl. 1.);

d/ **Zakon o zaštiti prava pacijenata** (*Narodne novine* 169/04) kojim se određuju prava bolesnika prilikom korištenja zdravstvene zaštite te način zaštite i promicanja tih prava. Pacijentom/bolesnikom u smislu ovoga Zakona smatra se svaka osoba, bolesna ili zdrava, koja zatraži ili kojoj se pruža određena mjera ili usluga u cilju očuvanja i unapređenja zdravlja, sprječavanja bolesti, liječenja ili zdravstvene njege i rehabilitacije (Zakon o zaštiti prava pacijenata, čl. 1.);

e/ **Zakon o stomatološkoj djelatnosti** (*Narodne novine* 12/03) kojim se uređuju ustrojstvo te uvjeti za obavljanje stomatološke djelatnosti kao službe koja osigurava pružanje stomatološke pomoći osobama u ostvarivanju i zaštiti oralnoga zdravlja (Zakon o stomatološkoj djelatnosti, čl. 1.);

f/ **Zakon o medicinsko-biokemijskoj djelatnosti** (*Narodne novine* 121/03) kojim se uređuju načela, način organiziranja i provođenja medicinsko-biokemijske djelatnosti, kao dijela zdravstvene djelatnosti od interesa za Republiku Hrvatsku, koja se obavlja kao javna služba i koju obavljaju diplomirani inženjeri medicinske biokemije pod uvjetima i na način propisan ovim Zakonom (Zakon o medicinsko-biokemijskoj djelatnosti, čl. 1.);

g/ **Zakona o ljekarništvu** (*Narodne novine* 121/03) kojim se uređuje način organiziranja i provođenja ljekarničke djelatnosti kao dijela zdravstvene djelatnosti od interesa za Republiku Hrvatsku koja se obavlja kao javna služba i koju obavljaju magistri farmacije pod uvjetima i na način propisan ovim Zakonom (Zakona o ljekarništvu, čl. 1.);

h/ **Zakon o sestrinstvu** (*Narodne novine* 121/03) kojim se uređuju sadržaj i način djelovanja, standard obrazovanja, uvjeti za obavljanje djelatnosti, dužnosti, kontrola kvalitete i stručni nadzor nad radom medicinskih sestara u Republici Hrvatskoj. Odredbe ovoga Zakona koje se odnose na medicinske sestre na odgovarajući način primjenjuju se i na osobe sa zanimanjem medicinski tehničar (Zakon o sestrinstvu, čl. 1.).

Pored ovih temeljnih zakona, kao izravni izvor medicinskog prava mogli bismo spomenuti i sljedeće zakone: **Zakon o lijekovima i medicinskim proizvodima** (*Narodne novine* 121/03,

177/04), kojim se, radi osiguranja djelotvornih, kvalitetnih i neškodljivih lijekova i medicinskih proizvoda kao proizvoda od posebnog značaja za zdravstvenu zaštitu ljudi, utvrđuje postupak ispitivanja i stavljanja u promet, proizvodnja, označavanje, klasifikacija, promet, praćenje nuspojava, oglašavanje i obavješćivanje i nadzor nad lijekovima i medicinskim proizvodima te provjera kakvoće za lijekove i ocjena sukladnosti za medicinske proizvode, te se utvrđuju i uvjeti i način stavljanja u promet i nadzora nad homeopatskim proizvodima (Zakon o lijekovima i medicinskim proizvodima, čl. 1.); **Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama** (*Narodne novine* 111/97, 27/98, 128/99, 79/02) kojim se propisuju temeljna načela, način organiziranja i provođenja zaštite te pretpostavke za primjenu mjera i postupanje prema osobama s duševnim smetnjama (Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama, čl. 1.); **Zakon o zaštiti pučanstva od zaraznih bolesti** (*Narodne novine* 60/92, 29/94) kojim se utvrđuju zarazne bolesti čije je sprječavanje i suzbijanje od interesa za Republiku Hrvatsku, kao i mjere za zaštitu pučanstva od zaraznih bolesti (Zakon o zaštiti pučanstva od zaraznih bolesti, čl. 1.); **Zakon o zdravstvenoj zaštiti stranaca u Republici Hrvatskoj** (*Narodne novine* 114/97) kojim se uređuju uvjeti i način ostvarivanja zdravstvene zaštite stranaca u Republici Hrvatskoj (Zakon o zdravstvenoj zaštiti stranaca u Republici Hrvatskoj, čl. 1.); **Zakon o evidencijama u oblasti zdravstva** (*Narodne novine* 53/91) koji je, u stvari, preuzeti zakon bivše SFR Jugoslavije; **Zakon o uzimanju i presađivanju dijelova ljudskoga tijela u svrhu liječenja** (*Narodne novine* 177/04) kojim se utvrđuju uvjeti za uzimanje i presađivanje dijelova ljudskoga tijela (organa i tkiva) od žive ili s umrle osobe, odnosno darivatelja, zbog presađivanja u svrhu liječenja. Odredbe ovog Zakona koje se odnose na tkiva primjenjuju se i na stanice, uključujući krvotvorne matične stanice, ali se ne primjenjuju na organe i tkiva za reprodukciju, organe i tkiva zametka ili fetusa te na krv i krvne pripravke (Zakon o uzimanju i presađivanju dijelova ljudskog tijela u svrhu liječenja, čl. 1.); **Zakon o krvi i krvnim pripravcima** (*Narodne novine* 79/06.) kojim se uređuje opskrba stanovništva Republike Hrvatske krvlju i krvnim pripravcima

koja obuhvaća sustav društvenih, skupnih i individualnih mjera i aktivnosti na području planiranja, prikupljanja i testiranja krvi te proizvodnje, čuvanja i raspodjele krvnih pripravaka. Odredbe ovoga Zakona ne primjenjuju se na opskrbu lijekovima iz ljudske krvi ili ljudske plazme (Zakon o krvi i krvnim pripravcima, čl. 1.); **Zakon o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju** (*Narodne novine* 85/06) kojim se uređuju vrste, uvjeti i način provođenja dobrovoljnoga zdravstvenog osiguranja (Zakon o dobrovoljnom zdravstvenom osiguranju, čl. 1.); **Zakon o zdravstvenom osiguranju zaštite zdravlja na radu** (*Narodne novine* 85/06)⁵⁵ kojim se uređuje sustav obveznoga zdravstvenog osiguranja zaštite zdravlja na radu, nositelj obveznog zdravstvenog osiguranja zaštite zdravlja na radu, opseg prava na zdravstvenu zaštitu i druga prava osoba osiguranih po toj osnovi, uvjeti i način njihova ostvarivanja i financiranja, kao i prava i obveze nositelja obveznoga zdravstvenog osiguranja zaštite zdravlja na radu, uključujući i prava i obveze ugovornih subjekata nositelja obveznoga zdravstvenog osiguranja zaštite zdravlja na radu. Obveznim zdravstvenim osiguranjem zaštite zdravlja na radu osobama osiguranim prema ovome Zakonu osiguravaju se prava utvrđena ovim Zakonom na načelima uzajamnosti i solidarnosti (Zakon o zdravstvenom osiguranju zaštite zdravlja na radu, čl. 1.).

Pored zakona, izvor medicinskog prava su i vrlo brojni (provedbeni) **podzakonski propisi** koje ponajviše donose Ministarstvo zdravstva i Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje. Podzakonskim se propisima obično razrađuju pitanja koja su samo općenito, načelno regulirana zakonom. Zbog njihove brojnosti spomenuli bismo, primjera radi, samo neke od njih: **Uredba o nazivima radnih mjesta i koeficijentima složenosti poslova u javnim službama** (*Narodne novine* 38/01, 112/01, 62/02, 156/02, 162/02, 93/05); **Uredba o dodatku na plaće doktora medicine i doktora stomatologije** (*Narodne novine* 44/05, isp. 45/05); **Uredba o dodacima na plaće za pojedine poslove zaposlenih u zdravstvu** (*Narodne novine* 20/03 i 4/03); **Uredba o osnivanju Hrvatskog zavoda za medicinu rada** (*Narodne novine* 10/96, 13/96); **Pravilnik o krvi i krvnim sastojcima** (*Narodne novine* 14/99); **Pravilnik o stjecanju statu-**

sa specijalista iz uže specijalnosti (*Narodne novine* 128/06); **Pravilnik o specijalističkom usavršavanju zdravstvenih djelatnika** (*Narodne novine* 33/94, 53/98, 64/98, 97/99, 84/01 i 43/03); **Pravilnik o mjerilima za priznavanje naziva primarijus** (*Narodne novine* 66/05); **Pravilnik o minimalnim uvjetima u pogledu prostora, radnika, medicinsko-tehničke opreme za obavljanje zdravstvene djelatnosti** (*Narodne novine* 90/04); **Pravilnik o uvjetima za davanje u zakup zdravstvenih ustanova primarne zdravstvene zaštite i lječilišta** (*Narodne novine* 6/96, 29/97, 1/98, 45/99, 121/99, 112/00, 87/02, 150/02, 7/03); **Pravilnik o uvjetima, organizaciji i načinu rada izvanbolničke hitne medicinske pomoći** (*Narodne novine* 146/03); **Pravilnik o praćenju nuspojava lijekova i medicinskih proizvoda** (*Narodne novine* 29/05); **Pravilnik o kriterijima za dodjelu naziva referentnog centra Ministarstva zdravstva** (*Narodne novine* 33/94, 34/97); **Pravilnik o kriterijima i načinu razvrstavanja bolnica i bolničkih djelatnosti u kategorije** (*Narodne novine* 5/76); **Pravilnik o načinu razvrstavanja lijekova te propisivanju i izdavanju lijekova** (*Narodne novine* 123/05); **Pravilnik o kliničkim ispitivanjima i dobroj kliničkoj praksi** (*Narodne novine* 175/03); **Pravilnik o pravima, uvjetima i načinu korištenja zdravstvene zaštite u inozemstvu** (*Narodne novine* 76/02); **Kolektivni ugovor za djelatnost zdravstva i zdravstvenog osiguranja** (*Narodne novine* 9/05); **Plan zdravstvene zaštite Republike Hrvatske** (*Narodne novine* 49/04); **Osnovna mreža zdravstvene djelatnosti** (*Narodne novine* 188/04) i dr.

1.1.2. Samo dio pravnih pravila nalazi se u pravnim propisima kojima se izravno i jedino uređuje medicinska djelatnost i status njezinih djelatnika, dok je drugi dio pravila medicinskog prava raspoređen, odnosno nalazi se u brojnim drugim zakonskim i podzakonskim tekstovima koji pripadaju različitim područjima prava⁵⁶.

Ustav Republike Hrvatske (*Narodne novine* 41/01 – pročišćeni tekst, 55/01) sadrži i neke odredbe kojima se na izravan ili neizravan način uređuju i odnosi na području medicinskog prava. Tako Ustav svakom jamči pravo na zdravstvenu zaštitu u skladu sa zakonom (Ustav, čl. 58.), te propisuje da svatko ima pravo na zdrav život. Usto propisuje

da je država dužna osigurati uvjete za zdrav okoliš, te da je svatko dužan, u sklopu svojih ovlasti i djelatnosti, posvećivati osobitu skrb zaštiti zdravlja ljudi (čl. 69.). Nadalje propisuje da svako ljudsko biće ima pravo na život (Ustav, čl. 21.), te da nitko ne smije biti podvrgnut bilo kakvom obliku liječničkih pokusa bez svoje privole (Ustav, čl. 23.). Koliko značenje Ustav daje zaštiti zdravlja može se najbolje vidjeti iz odredaba čl. 16. i 50. Ustava prema kojima se sva druga ustavna prava i slobode mogu ograničiti, ako je to potrebno radi zaštite zdravlja⁵⁷.

Kao neizravne izvore medicinskog prava spomenuli bismo i sljedeće zakone: **Zakon o obveznim odnosima** (*Narodne novine* 35/05); **Kazneni zakon** (*Narodne novine* 110/97, 27/98, 129/00, 51/01, 105/04, 84/05, 71/06); **Zakon o zaštiti tajnosti podataka** (*Narodne novine* 108/96); **Zakon o zaštiti osobnih podataka** (*Narodne novine* 103/03); **Zakon o pravu na pristup informacijama** (*Narodne novine* 172/03); **Zakon o kaznenom postupku** (*Narodne novine* 110/97, 27/98, 58/99, 112/99, 58/02, 143/02, 62/03 – pročišćeni tekst, 115/06); **Zakon o parničnom postupku** (*Narodne novine* 53/91, 91/92, 112/99, 88/01, 117/03); **Zakon o općem upravnom postupku** (*Narodne novine* 53/91); **Zakon o zaštiti od ionizirajućih zračenja** (*Narodne novine* 27/99); **Zakon o sanitarnoj inspekciji** (*Narodne novine* 27/99); **Zakon o otrovima** (*Narodne novine* 27/99); **Zakon o obrtu** (*Narodne novine* 49/03, pročišćeni tekst); **Zakon o trgovačkim društvima** (*Narodne novine* 111/93, 34/99, 52/00, 118/03) i dr.

2/ Osim propisa koje donosi država, izvor medicinskog prava je i tzv. autonomno, **staleško pravo**, a čine ga propisi koje, uz eventualno odobrenje nadležnog organa (ministarstva), donose razne profesionalne udruge i organizacije zdravstvenih djelatnika (primjerice, liječnička, ljekarnička, stomatološka ili sestrična komora, udruga inženjera medicinske radiologije i dr.)⁵⁸, deklaracije međunarodnih strukovnih organizacija i sl., a kojima se uređuje ponašanje zdravstvenih djelatnika prilikom obavljanja svoje profesije, međusobni odnos članova pojedine profesije/komore, odnos prema bolesnicima, društvu, kao i druga prava i dužnosti⁵⁹. Staleško pravo rezultat je samostalnosti strukovnih organizacija unutar zdravstvenog

sustava koje na temelju zakonskih ovlasti mogu donositi podzakonske opće akte kojima reguliraju temeljna pitanja iz područja njihove struke⁶⁰. Propisi staleškoga prava ograničenog su dosega jer važe isključivo za članove komore/udruge određene profesije, a ne obvezuju bolesnike i treće osobe, ali im ipak mogu jamčiti određena prava⁶¹. Autonomno staleško pravo pojavljuje se najčešće u obliku **statuta** strukovnih komora⁶², te **pravila pojedine medicinske profesije**, odnosno **kodeksa etike i/ili deontologije** pojedine profesije.

3/ Ubrzanim razvitkom medicinskog prava povećava se i broj njegovih pravnih izvora, i to ne samo na nacionalnoj razini, nego i na međunarodnoj razini⁶³. I međunarodne izvore medicinskog prava mogli bismo svrstati u one kojima se izravno uređuje područje medicinskog prava, te one iz drugih područja koji dijelom (posredno) uređuju pojedina pitanja iz područja medicinskog prava. Tako se najvažnija pitanja i načela iz područja medicinske djelatnosti inkorporiraju i u konvencijama o ljudskim pravima kao što je, primjerice, *Konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda* iz 1950. godine. Što se međunarodnih izvora medicinskog prava tiče, navest ćemo, primjerice, sljedeće: *Konvencija Vijeća Europe o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine*; *Konvencija o ljudskim pravima i biomedicini* koja je stupila na snagu 1. prosinca 1999.; *Dodatni protokol uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine* o zabrani kloniranja ljudskih bića koji je stupio na snagu 1. ožujka 2001.; *Dodatni protokol uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i dostojanstva ljudskog bića u pogledu primjene biologije i medicine* u svezi presađivanja organa i tkiva ljudskog podrijetla, sastavljen u Strasbourgu, 24. siječnja 2002. (*Narodne novine – Međunarodni ugovori* 13/03); *Deklaracija Svjetske zdravstvene organizacije o promicanju prava pacijenata u Europi* iz 1994. godine; *Deklaracija Ujedinjenih naroda o borbi protiv HIV/AIDS-a* iz 2001. godine; helsinška *Deklaracija o etičkim načelima biomedicinskih istraživanja na ljudskim subjektima* iz 2000. godine; *Madridska deklaracija o etičkim standardima za psihijatrijsku djelatnost* iz 1996.; *Lisabonska deklaracija o pravima pacijenata* iz 1981.; *Deklaracija Svjetskog me-*

dicinskog udruženja o nezavisnosti i profesionalnoj slobodi liječnika iz 1986.; Deklaracija Svjetskog medicinskog udruženja o ljudskim pravima i osobnoj slobodi medicinskih radnika iz 1985.; Deklaracija Svjetskog medicinskog udruženja o medicinskoj edukaciji iz 1987. i 1991.; Madridska deklaracija Svjetskog medicinskog udruženja o profesionalnoj autonomiji i samoregulaciji iz 1987.; Malteška deklaracija Svjetskog medicinskog udruženja o štrajku glađu iz 1991. i 1992. i dr. Treba napomenuti da međunarodni ugovori koji su sklopljeni i potvrđeni u skladu s Ustavom Republike Hrvatske i objavljeni, a koji su na snazi, čine dio unutarnjega pravnog poretka Republike Hrvatske, te su po pravnoj snazi iznad zakona. Njihove se odredbe mogu mijenjati ili ukidati samo uz uvjete i na način koji su u njima utvrđeni, ili suglasno općim pravilima međunarodnoga prava (Ustav, čl. 140.).

Osim višestranih međunarodnih sporazuma, međunarodni izvor medicinskog prava mogu biti i bilateralni sporazumi. Tako su **međunarodni bilateralni sporazumi** izvor i hrvatskog medicinskog prava, kako oni koje je sklopila Republika Hrvatska, tako i oni koje je preuzela sukcesijom od bivše SFR Jugoslavije. Spomenimo, primjerice, *Temeljni sporazum između Vlade Republike Hrvatske i Svjetske zdravstvene organizacije o uspostavi tehničko-savjetodavne suradnje* (Narodne novine – Međunarodni ugovori 5/06); *Sporazum o suradnji u oblasti zdravstvene zaštite SFRJ i ČSSR* (Službeni list – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi 6/64) (sukcesija); i *Konvenciju između Vlade FNJR i Vlade NR Mađarske o sprječavanju i suzbijanju zaraznih bolesti* (Službeni list – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi 9/58.) (sukcesija).

4/ Medicinska djelatnost podvrgnuta je i sudskoj kontroli s ciljem da se osigura i zajamči da će se zdravstveni djelatnici u obavljanju svoje profesije pridržavati važećih standarda svoje struke te da će postupati s dužnom pozornošću. Granice dužne pažnje i odgovornosti određuju sudovi u svojim odlukama, pa je neprijeporno da je **sudska praksa** iznimno značajna za medicinsko pravo, a posebno jer puno pitanja koja nastaju u odnosima između zdravstvenih djelatnika i bolesnika nije precizno i jednoznačno ili nije uopće uređeno pisanim pravnim pravilima⁶⁴.

Sudsku praksu sačinjava niz sudskih presuda kojima se pravna norma primjenjuje na isti način. Sudskom praksom kao izvorom prava naziva se donošenje više suglasnih presuda od strane istog suda o istom pravnom pitanju na temelju kojih se ustaljuje obvezujuća pravna norma. Sudska praksa nije izravan, nego neizravan izvor prava. Naime, rješavajući konkretan slučaj, sudac se ne može pozvati niti na jednu svoju raniju presudu, niti pak na presudu višeg suda kao na neki propis. Ni pravna shvaćanja usvojena na sjednicama sudskih odjela ili na općim sjednicama Vrhovnog suda ne vezuju sudove odnosno odjele koji nisu sudjelovali u njihovu usvajanju. Sudska odluka nema u nas karakter presedana. Sudskoj praksi ne može se dati ono značenje koje ona ima u zemljama gdje postoji precedentno pravo. Odluke viših sudova formalno ne obvezuju niže sudove, ali stvarno je neizbježno da niži sudovi o njima vode računa iz različitih razloga (psihološki, odgovornost se prenosi na više sudove čije se stajalište poštuje i dr.). Odluka višeg suda djeluje na niži sud snagom svoje uvjerljivosti. Razumije se da sudac koji je uvjeren da je viši sud donio ispravnu presudu neće u konkretnom sličnom slučaju donositi drukčiju presudu, pa je utoliko i sudska praksa (engl. *cases*, franc. *jurisprudence*, njem. *Rechtssprechung*) neizravan izvor prava. Čak i u uvjetima iscrpnog reguliranja pisanim pravilima, kreativnoj funkciji sudske prakse ostaje značajna uloga u interpretaciji pravnih pravila, naročito kad se radi o tekstovima koji zbog svoje nepotpunosti, nedorečenosti, praznina ili nedosljednog tretiranja određenih pitanja nužno iziskuju stvaralački doprinos onih koji ih primjenjuju⁶⁵. Unatoč činjenici da sudska praksa, prema izloženome, ne predstavlja općevažeći izvor prava, odluke sudova u konkretnim predmetima izvor su prava za subjekte na koje se njihova pravomoćnost odnosi⁶⁶. Sudska odluka djeluje kao izvor prava za same stranke za koje je u konkretnom slučaju donesena (*res iudicata facit ius inter partes*)⁶⁷. Možemo zaključiti da, iako sudska praksa nije *de iure* izvor prava, ona *de facto* to može biti.

Osim što sudska praksa na području medicinskog prava ima iznimno značenje u popunjavanju pravnih praznina, ima i veliki utjecaj na prihvaćanje novih pravnih ideja i stajališta, kao i na zakonoda-

vnu djelatnost (*de lege ferenda*), do te mjere da postoji mišljenje, i to ne samo u SAD-u nego i u zemljama Zapadne Europe, da je medicinsko pravo u velikoj mjeri djelo sudske prakse. Posebno se to odnosi na područje odgovornosti zdravstvenih djelatnika gdje su sudovi, tumačeći i prilagođavajući opća pravna pravila, tijekom vremena izgradili moderni sustav odgovornosti medicinskih djelatnika⁶⁸.

5/ **Pravna znanost** utječe na zakonodavca, na sudsku/arbitražnu praksu, na stvaranje i odgoj pravnika, ali i ostalih djelatnika. Metode provedbe toga utjecaja su **neposredne** (poznati pravници i drugi znanstveni radnici sudjeluju u radu savjetodavnih tijela zakonodavca, sude kao članovi sudskih i arbitražnih vijeća, djeluju kao eksperti kada na zahtjev suda daju pravno ili drugo stručno mišljenje itd.), ili **posredne** (članci, studije, znanstvena djela, znanstvene kritike normativnih propisa, prijedlozi za dopune, izmjene ili donošenje novih propisa i sl.). Znanstvena djela u kojima se teorijski obrađuju pravni problemi imaju veliko značenje za razvitak pravne znanosti, izravno utječu na stručno i znanstveno uzdizanje pravnčkog kadra, ali nemaju snagu izravnog pravnog izvora. Pravna znanost djeluje na sud samo snagom svoje uvjerljivosti, ali se sudac ne može u konkretnom slučaju pozvati na neko znanstveno djelo kao zakon. Iako pravna znanost uvelike utječe i na zakonodavca, ni zakonodavac se pri donošenju propisa ne poziva na stajalište doktrine kao takve, ili istaknutih pravnika. Zato je pravna znanost danas samo neizravan izvor prava⁶⁹. S druge strane, znanstvena i stručna djela iz područja prava imaju znatan utjecaj na stvaranje, primjenu i izmjene pravnih pravila. Pravna znanost komentira, sistematizira, obrađuje i analizira pojedina pitanja s gledišta postojećeg prava, *de lege lata*, i daje prijedloge i upućuje na rješenja koja bi zakonodavac i sudska praksa ubuduće trebali imati u vidu (*de lege ferenda*). Znanstvenici i stručnjaci za pitanja medicinskog prava trebali bi redovito sudjelovati u pripremnim radovima za izradu i donošenje novih propisa iz područja medicinskog prava. Usto su pozitivni pravni propisi iz područja medicinskog prava predmet stalnog znanstvenog proučavanja i tumačenja, što pomaže utvrđivanju pravnog smisla tih propisa, a time i

ispravnoj primjeni propisa u konkretnim slučajevima. Tako pravna znanost, iako nije izravan izvor prava, posredno ima veliki utjecaj na sudsku praksu i na zakonodavno reguliranje, pa joj se ne može osporiti zapažena uloga koju ima na razvitak medicinskog prava.

NAČELA MEDICINSKOG PRAVA

Iz sadržajne strukture pojma medicinskog prava i temeljnih ciljeva zdravstvene politike nužno proizlaze i dvije vrste temeljnih načela medicinskog prava – **načela pružanja zdravstvene zaštite** i **načela provođenja zdravstvene zaštite**⁷⁰.

U našem pravu načela pružanja zdravstvene zaštite sadržana su ponajprije u odredbama čl. 11.-15. Zakona o zdravstvenoj zaštiti. Zdravstvena zaštita stanovništva Republike Hrvatske provodi se na načelima sveobuhvatnosti, kontinuiranosti, dostupnosti i cjelovitog pristupa u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, te specijaliziranog pristupa u specijalističko-konzilijarnoj i bolničkoj zdravstvenoj zaštiti (ZOZZ, čl. 10.).

1/ **Načelo sveobuhvatnosti zdravstvene zaštite** - Sveobuhvatnost zdravstvene zaštite uključuje cjelokupno stanovništvo Republike Hrvatske u provedbi odgovarajućih mjera zdravstvene zaštite u skladu sa zakonom (ZOZZ, čl. 11.), ali i sve osobe koje se zateknu ili nalaze na njezinu području⁷¹. Ovim se načelom stvaraju ujedno i zakonske pretpostavke za realizaciju populacijske orijentacije nove zdravstvene politike koja teži očuvanju i unapređenju zdravlja, produljenju trajanja i poboljšanja kvalitete života populacije i pojedinaca⁷².

2/ **Načelo kontinuiranosti zdravstvene zaštite** - Kontinuiranost zdravstvene zaštite postiže se ukupnom organizacijom zdravstvene djelatnosti, osobito na razini primarne zdravstvene djelatnosti koja pruža neprekidnu zdravstvenu zaštitu stanovništvu kroz sve životne dobi. U osiguranju kontinuiranog djelovanja, sustav zdravstvene djelatnosti u Republici Hrvatskoj mora biti međusobno funkcionalno povezan i usklađen (ZOZZ, čl. 12.).

3/ **Načelo dostupnosti zdravstvene zaštite** - Dostupnost zdravstvene zaštite ostvaruje se takvim rasporedom zdravstvenih ustanova, trgovačkih i društava koja obavljaju zdravstvenu djelatnost i

zdravstvenih radnika na području Republike Hrvatske, koji će omogućiti stanovništvu podjednake uvjete zdravstvene zaštite, naročito na primarnoj razini zdravstvene djelatnosti (ZOZZ, čl. 13.). Sustav treba biti dostupan svim građanima po načelu jednake dostupnosti, uvažavajući pravo na zdravlje i zdrav život kao temeljno ljudsko pravo⁷³.

4/ Načelo cjelovitog pristupa (u primarnoj) zdravstvenoj zaštiti - Načelo cjelovitog pristupa primarne zdravstvene zaštite osigurava se provođenjem objedinjenih mjera za unapređenjem zdravlja i prevencijom bolesti te liječenjem i rehabilitacijom (ZOZZ, čl. 14.). Zamišljeno je da osigura slobodan izbor doktora medicine i doktora stomatologije koji kod građana provodi mjere za unapređenje zdravlja i prevenciju bolesti te liječenje i rehabilitaciju do razine radne osposobljenosti⁷⁴.

5/ Načelo specijaliziranog pristupa u specijalističko-konzilijarnoj i bolničkoj zdravstvenoj zaštiti - Načelo specijaliziranog pristupa osigurava se organiziranjem i razvijanjem posebnih specijaliziranih kliničkih, javnozdravstvenih dostignuća i znanja te njihovom primjenom u praksi (ZOZZ, čl. 15.). Ovo načelo zapravo afirmira pružanje zdravstvenih usluga u skladu s razvitkom i dostignućima medicinske znanosti te materijalnim mogućnostima društva u cjelini^{75, 76}.

6/ Treba napomenuti da se obveznim zdravstvenim osiguranjem jamče i osiguravaju pod jednakim uvjetima svim osiguranim osobama prava i obveze iz obveznog zdravstvenog osiguranja na načelima uzajamnosti i solidarnosti, a na način i pod uvjetima utvrđenim Zakonom o obveznom zdravstvenom osiguranju (vidi Zakon o obveznom zdravstvenom osiguranju, čl. 1. st. 2.).

ZAKLJUČAK

Pravo i medicina imaju puno zajedničkih točaka, a u nekima se čak i preklapaju. U tom smislu postoji niz područja u kojima se medicinska i pravna znanost i praksa isprepliću i nužno koegzistiraju. Pritom je potpuno nevažno je li u konkretnom predmetu veći udio medicine ili prava.

Zbog svoje interdisciplinarnosti medicinsko pravo je vrlo kompleksno, pa zahtijeva od pravnika barem elementarno poznavanje medicinske proble-

matike, ali i obrnuto⁷⁷. Poseban se naglasak stavlja na poznavanje medicinske prakse i visokih standarda i dostignuća u području medicinske djelatnosti, jer je to, među ostalim, dovelo i do znatnog širenja instituta odgovornosti zdravstvenih djelatnika, ne samo u pogledu stručnog, *lege artis* postupanja, nego i u pogledu iskazivanja dužne pažnje i poštivanja tuđih i vlastitih prava tijekom obavljanja zdravstvene djelatnosti⁷⁸. Sve to traži da pravnici budu barem na općenitoj razini upućeni u medicinsku problematiku, ali i u područje bioetike. Temeljne spoznaje o tome pravnici bi mogli steći tijekom studiranja iz kolegija Medicinsko pravo (i etika), Sudska medicina i Sudska psihijatrija i sl.⁷⁹ Medicinsko pravo i stručnjaci koji posjeduju znanja iz područja medicinskog prava trebali bi imati značajnu ulogu kod izrade i donošenja novih propisa iz područja medicinskog prava, te kod usklađivanja naših propisa iz područja medicinskog prava s propisima europskoga prava, odnosno Europske Unije, koji su brojni na ovom području.

Svjedoci smo niza problema na koje samo medicinska i samo pravna struka ne mogu dati za širu javnost brz i eksplicitan odgovor. Štoviše, na brojna pitanja ne mogu odgovoriti niti zajedničkim pristupom bez pomoći bioetike (poput problematike eutanazije, patentiranja gena, kloniranja, matičnih stanica ili biološkog testameta). Kontinuiran i brz razvoj medicine, sve veći broj slučajeva i problema koji uznemiruju najširu javnost (liječničke greške, mito, javna nabava u području zdravstva, neispravni medicinski uređaji, plagijati, problematika zdravstvenog osiguranja, umjetna oplodnja, liste čekanja i sl.) u vezi s kojima zdravstveni djelatnici i pravnici ne mogu samostalno iznaći kvalitetno rješenje, potiče sumnju i nepovjerenje u pripadnike medicinske i pravne struke. Svjedoci smo činjenice da su pripadnici upravo tih dviju struka kroz medije i u raznim domaćim i inozemnim izvješćima i analizama prozivani i spominjani uz negativne konotacije.

Drugi razlog ovog negativnog trenda prema pripadnicima ovih dviju struka vidimo i u načinu donošenja propisa iz područja zdravstva. U njihovom donošenju u raznim fazama i na razne načine sudjeluju osobe koje nisu najbolje upoznate s područjem koje ti propisi trebaju urediti, niti

imaju temeljna pravna, nomotehnička znanja koja bi jamčila da ti propisi budu organska cjelina, te da budu provedivi u praksi. U izradi i donošenju tih propisa trebali bi u velikoj mjeri sudjelovati stručnjaci koji imaju znanja iz područja medicine, iz područja prava, kao i iz područja bioetike.

Sve to nužno traži i odgovarajući proces naobrazbe polivalentnih stručnjaka koji će moći udovoljiti tim zahtjevima⁸⁰. Nažalost, medicinsko pravo, kao ni bioetika, ne izučavaju se sustavno kao zasebni obvezni kolegiji na našim pravnim fakultetima, dok se, suprotno, pod raznim nazivima, s različitim sadržajem i opsegom te s različitim nastavnim programima, često nalaze u studijskim programima medicinskih i nekih drugih stručnih, preddiplomskih, diplomskih i poslijediplomskih studija, što držimo iznimno značajnim i pozitivnim¹⁴. U tom smislu, jedna od najznačajnijih uloga bioetike upravo je njezina edukacijska uloga. Malo je vjerojatno da će zakonodavac pravnim normama u potpunosti urediti sve, često i prijeporne odnose u obavljanju medicinske djelatnosti ako sama medicinska profesija jasno ne definira svoje ciljeve i načela. Ovo je posebno značajno zbog trenda zanemarivanja humanističkih u korist znanstvenih ciljeva u medicini.

LITERATURA

1. Capron AM. Law and Bioethics. In: Reich W. Encyclopedia of Bioethics. London: Macmillan Library Reference, 1995.
2. Radovančević Lj. (Ko)relacije bioetike i zdravstvenog prava. U: Bioetika i medicinsko pravo. Zbornik radova. Rijeka: Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Katedra za društvene znanosti, 2008;15.
3. Bošković Z. Medicina i pravo. Zagreb: Pergamena, 2007;15.
4. Rijavec V. Dosežki biomedicine - novi izazivi za pravnike. Medicina in pravo: izbrana poglavlja. Zbornik radova. Maribor: Splošna bolnišnica, 2004;65-76.
5. Znidarčić Z. Svrha raspravljanja o medicinskoj etici. U: Znidarčić Z (ur). Medicinska etika 1. Zagreb: HKLD, 2004;11.
6. Matulić T. Bioetika. Zagreb: Glas Koncila, 2001;76.
7. Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama. čl. 5. 2005.
8. Matulić T. Bioetika. Zagreb: Glas Koncila, 2001;453.
9. Radišić J. Medicinsko pravo u svetu i kod nas. Pravni informator 2002;9:1.
10. Klarić P. Odgovornost za štete u medicini. Informator 2002;3:5016-7.
11. Radišić J. Medicinsko pravo. Beograd: Nomos, 2007; 24.
12. Muzur A, Rinčić Lerga I. Etika i bioetika: sličnosti i razlike u odnosu prema pravu. U: Bioetika i medicinsko pravo. Zbornik radova. Rijeka: Medicinski fakultet, Katedra za društvene znanosti, 2008;14.
13. Rijavec V. Vloga izvedenca ob zapletu- pravni vidik. Medicina in pravo: sodobne dileme. Maribor: Pravna fakulteta, Splošna bolnišnica, 2006;259-70.
14. Bogdanić M. Odnos moralnog i legalnog u medicinskoj etici – američko iskustvo 40 godina povezanosti bioetike i pravnog sustava. U: Bioetika i medicinsko pravo. Knjiga sažetaka. Rijeka: Medicinski fakultet, Katedra za društvene znanosti, 2008;3-7.
15. Matulić T. Bioetika. Zagreb: Glas Koncila 2001;452.
16. Šeparović Z. Granice rizika – etičkopravni pristupi medicini. Zagreb: Pravni fakultet, 1998;5.
17. Jelačić O. O nastavi iz sudske medicine na pravnim fakultetima. Zbornik radova. Split: Pravni fakultet, 1997;236.
18. Visković N. Država i pravo. Zagreb: Birotehnika, 1995;219.
19. Visković N. Bioetika i biomedicinsko pravo. Split: Pravni fakultet, 1995;78-82.
20. Radišić J. Medicinsko pravo. Beograd: Nomos, 2004;5.
21. Visković N. Kakva bioetika? U: Visković N (ur). Sumorne godine – nacionalizam, bioetika, globalizacija. Split: Kultura i rasvjeta, 2003;212.
22. Reich WT. Introduction. In: Reich WT (ed). Encyclopedia of Bioethics. 2nd Edition. New York: Macmillan, 1995;21.
23. Šegota I. Nova medicinska etika (bioetika). 2. izdanje. Rijeka: Medicinski fakultet, Katedra za društvene znanosti, 2000;1-8.
25. Šegota I. Van Rensselaer Potter II – "otac" bioetike. Bioetički svesci. Rijeka: Medicinski fakultet, Katedra za društvene znanosti, 1999;14-21.
26. Callahan D. Bioethics. In: Reich WT (ed). Encyclopedia of Bioethics. 2nd Edition. New York: Macmillan, 1995;1624.
27. Medicinski leksikon. Zagreb: JLZ Miroslav Krleža, 1990;106.
28. Sorta-Bilajac I. Od eutanazije do distanzacije. Rijeka: Medicinski fakultet, Katedra za društvene znanosti, 2005;19.
29. Šeparović Z. Granice rizika – etičkopravni pristupi medicini. Zagreb: Pravni fakultet, 1998;3.
30. Zečević D. Sudska medicina i deontologija. 4. obnovljeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Medicinska naklada, 2004;1-5.
31. Radišić J. Medicinsko pravo. Beograd: Nomos, 2004;21.
32. Šeparović Z. Granice rizika – etičkopravni pristupi medicini. Zagreb: Pravni fakultet, 1998;5.
33. Mujović-Zornić H. Pravo kao garant vršenja medicine. Bilten Jugoslovenskog udruženja za medicinsko pravo. 2001.
34. Klarić P. Odštetno pravo. Zagreb: Narodne novine, 2003;378.
35. Klarić P. Odgovornost za štete u medicini. Informator. 2002;35016-7.
36. Deutsch E, Spickhoff A. Medizinrecht. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag, 2003;3.

37. Laufs A, Uhlenbruck W. Handbuch des Arztrecht. 3. neubearbeitete Auflage. Munchen: Verlag C. H. Beck, 2002.
38. Radovančević LJ, Rušinović Sunara Đ. Sadržaj i kontekst zdravstvenog prava i bioetike. U: Lošinjski dani bioetike. Zbornik radova. Zagreb: Hrvatsko bioetičko društvo, Hrvatsko filozofsko društvo. 2005;3.
39. Babić T, Roksandić S. Osnove zdravstvenog prava. Zagreb: Tipex, 2006;19.
40. Šeparović Z. Granice rizika – Etičkopravni pristupi medicini. 3. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Informator, 1998.
41. Giesen D. International Medical Malpractice Law. Dordrecht, Boston, London: Martinus Nijhoff, 1988.
42. Hervey TK, McHale J. Health Law and the European Union. Cambridge: Cambridge University Press, 2004;6-21.
43. Babić T, Roksandić S. Osnove zdravstvenog prava. Zagreb: Tipex, 2006;20.
44. Sandor J. Data Protection in Health Care. Beyond Biomedical Use. In: Frontiers of European Health Law. Yearbook, 2002;76.
45. Babić T, Roksandić S. Osnove zdravstvenog prava. Zagreb: Tipex, 2006;22.
46. Jovanović Lj. Lekarska tajna – krivičnopravna razmatranja. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1959.
47. Rijavec V. Odločanje o poslovni sposobnosti v nepravdnih postopkih. Medicina in pravo. Zbornik radova. Maribor: Splošna bolnica, 2001;71-9.
48. Miličić V. Deontologija profesije liječnik, život čovjeka i integritet liječnika – čudoredna raskrižja bioetike. Zagreb: Sveučilišna tiskara: Pravni fakultet, 1996.
49. Zečević D. Sudska medicina i deontologija. Zagreb: Medicinska naklada, 2004;1.
50. Jelačić O. Osnove sudske medicine za studente prava. II dopunjeno izdanje, Split: Zavod za društvenu samozaštitu, kriminološka istraživanja i kriminalistiku "Ivan Vučetić" Pravnog fakulteta u Splitu, 1981.
51. Radišić J. Medicinsko pravo u svetu i kod nas. Pravni informator. Br. 9. 2002;1.
52. Ramljak A, Vesel J. Pravna medicina. Banja Luka: Pravni fakultet u Banja Luci, 1986;17-8.
53. Korošec D. Medicinsko kaznensko pravo. Ljubljana: Pravna fakulteta Ljubljana – Cankarjeva založba Ljubljana, 2004.
54. Marić J, Lukić M. Pravna medicina. 3. prerađeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Jovan Marić, 1998.
55. Bošković Z. Zakon o zdravstvenom osiguranju zaštite zdravlja na radu. Pravo i porezi 2006;9:33-7.
56. Radišić J. Medicinsko pravo u svetu i kod nas. Pravni informator. Br. 9. 2002;1.
57. Klarić P. Odštetno pravo. 4. izmijenjeno i prošireno izdanje. Zagreb: Narodne novine, 2003;379.
58. Hrvatski Sabor. Odluka o proglašenju zakona o izmjenama i dopunama zakona o zdravstvenoj zaštiti. Available at: <http://www.hzzo-net.hr/zakoni/3-3.htm>. Accessed July 30, 2008.
59. Radišić J. Medicinsko pravo. Beograd: Nomos, 2007;23.
60. Babić T, Roksandić S. Osnove zdravstvenog prava. Zagreb: 2006;41.
61. Radišić J. Medicinsko pravo. Beograd: Nomos, 2007;24.
62. Statut Hrvatske liječničke komore. Narodne novine 47/04.
63. Memeteau G. Droit medical. Paris: Litec, 1986;19.
64. Radišić J. Medicinsko pravo. Beograd: Nomos, 2007;25.
65. Triva S, Belajec V, Dika M. Građansko parnično procesno pravo. 6. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Narodne novine, 1986.
66. Kennedy I, Grubb A. Medical Law – Text with Materials. London: Butterworths, 1991 and 2000.
67. Vedriš M, Klarić P. Građansko pravo. 8. izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Zagreb: Narodne novine, 1998.
68. Laufs A, Uhlenbruck W. Handbuch des Arztrecht. Munchen, 2002;4.
69. Morgan D. Issues in Medical Law and Ethics. London: Cavendish, 2001.
70. Babić T, Roksandić S. Osnove zdravstvenog prava. Zagreb: Medicinska naklada, 2006;27.
71. Narodne novine. Zagreb: 114/97.
72. Jadro D, Hrabrić M, Kramarić D. Zakon o zdravstvenoj zaštiti. U: Zbirka zdravstvenih zakona s obrazloženjem. Zagreb: Udruga poslodavaca u zdravstvu, 2003;15.
73. Jadro D, Hrabrić M, Kramarić D. Zakon o zdravstvenoj zaštiti. U: Zbirka zdravstvenih zakona s obrazloženjem. Zagreb: Udruga poslodavaca u zdravstvu, 2003;75.
74. Bošković Z. Sustav zdravstvene zaštite te prava i dužnosti građana u ostvarivanju zdravstvene zaštite. Informator 2000;9:4838-9.
75. Jahnke B. Leipziger Kommentar zum Strafgesetzbuch. 10. Auflage. Berlin - New York: Walter de Gruyter, 1978–1989.
76. Babić T, Roksandić S. Osnove zdravstvenog prava. Zagreb: Tipex, 2006;27-34.
77. Šeparović Z. Granice rizika – Etičkopravni pristupi medicini. Zagreb: Pravni fakultet, 1998;5.
78. Jadro D, Hrabrić M, Kramarić D. Zakon o zdravstvenoj zaštiti. U: Zbirka zdravstvenih zakona s obrazloženjem. Zagreb: Udruga poslodavaca u zdravstvu, 2003;14.
79. Mujović-Zornić H. Pravo kao garant vršenja medicine. Bilten Jugoslovenskog udruženja za medicinsko pravo 2001;15.
80. Jelačić O. O nastavi iz sudske medicine na pravnim fakultetima. U: Zbornik radova. Split: Pravni fakultet, 1997;236.
81. Mujović-Zornić H. Pravo kao garant vršenja medicine. Bilten Jugoslovenskog udruženja za medicinsko pravo 2001;16.